

पुण्य-पाप ऐकत्व द्वार

(४)

प्रतिज्ञा

करता किरिया करमकौ, प्रगट बखान्यौ मूल।

अब बरनों अधिकार यह, पाप पुत्र समतूल॥१॥

शब्दार्थ :-प्रगट=स्पष्ट. बखान्यौ=वर्णन कर्युं. बरनों=कहुं छुं. समतूल=समानता.

अर्थ :-कर्ता, किया अने कर्मनुं स्पष्टपणे रहस्य वर्णव्युं. उवे पुण्य-पापनी समानतानो अधिकार कहुं छुं. १.

मंगलाचरण (कविता भाषिक)

जाके उदै होत घट--अंतर,

बिनसै मोह-महातम-रोक।

सुभ अरु असुभ करमकी दुविधा,

मितै सहज दीसै इक थोक॥

जाकी कला होत संपूरन,

प्रतिभासै सब लोक अलोक।

सो प्रबोध-ससि निरखि बनारसि,

सीस नवाइ देत पग धोक॥२॥

शब्दार्थ :-मोह महातम=मोहरूपी घोर अंधकार. दुविधा=भेद. एक थोक=एक ज. प्रबोध-ससि=केवलज्ञानरूप चन्द्रमा. पग धोक=चरण चन्दन.

अर्थ :-जेनो उदय तथा हृदयमांथी मोहरूपी मोह अंधकार नष्ट थई जाय छे

तदथ कर्म शुभाशुभभेदतो द्वितयतां गतमैक्यमुपानयन्।

ग्लपितनिर्भरमोहरजा अयं स्वयमुदेत्यवबोधसुधाप्लवः॥१॥

અને શુભકર્મ સારું છે અથવા અશુભકર્મ ખરાબ છે, એ ભેદ મટીને બન્ને એકસરખા ભાસવા લાગે છે. જેની પૂર્ણ કળાના પ્રકાશમાં લોક-અલોક બધું ઝળકવા લાગે છે, તે કેવળજ્ઞાનરૂપ ચન્દ્રમાનું અવલોકન કરીને પં. બનારસીદાસજી મસ્તક નમાવીને વન્દન કરે છે. ૨.

પુણ્ય-પાપની સમાનતા (સવૈયા એકત્રીસા)

જૈસૈં કાહૂ ચંડાલી જુગલ પુત્ર જનેં તિનિ,
एत दीयौ बांभनकै एक घर राख्यौ है।
बांभन कहायौ तिनि मद्य मांस त्याग कीनौ,
चंडाल कहायौ तिनि मद्य मांस चाख्यौ है॥
तैसैं एक वेदनी करमके जुगल पुत्र,
एक पाप एक पुत्र नाम भिन्न भाख्यौ है।
दुहं मांहि दौरधूप दोऊ कर्मबंधरूप,
यातैं ग्यानवंत नहि कोउ अभिलाख्यौ है॥३॥

શબ્દાર્થ :-જુગલ=બે, બાંભન=બ્રાહ્મણ. ભિન્ન=જુદા. ભાખ્યો=કહ્યા. દૌરધૂપ=ભટકવું. અભિલાખ્યો=ઈચ્છ્યું.

અર્થ :-જેવી રીતે કોઈ ચંડાળણીને બે પુત્ર થયા, તેમાંથી એક પુત્ર બ્રાહ્મણને આપ્યો અને એક પોતાના ઘરમાં રાખ્યો. જે બ્રાહ્મણને આપ્યો તે બ્રાહ્મણ કહેવાયો અને મદ્ય-માંસનો ત્યાગી થયો, પણ જે ઘરમાં રહ્યો તે ચંડાળ કહેવાયો અને મદ્ય-માંસનો ભક્ષક થયો. તેવી જ રીતે એક વેદનીય કર્મના પાપ અને પુણ્ય ભિન્ન ભિન્ન નામવાળા બે પુત્ર છે, તે બન્નેમાં સંસારમાં ભટકવું છે અને બન્ને બંધ-પરંપરાને વધારે છે તેથી જ્ઞાનીઓ કોઈની પણ અભિલાષા કરતા નથી.

एको दूरान्त्यजति मदिरां ब्राह्मणत्वाभिमाना-

दन्यः शूद्रः स्वयमहमिति स्नाति नित्यं तथैव।

द्रावप्येतौ युगपदुदरान्निर्गतौ शूद्रिकायाः

शूद्रौ साक्षादपि च चरतो जातिभेदभ्रमेण॥२॥

ભાવાર્થ :—જેવી રીતે પાપકર્મ બંધન છે તથા સંસારમાં ભટકાવનાર છે તેવી જ રીતે પુણ્ય પણ બંધન છે અને તેનો વિપાક સંસાર જ છે તેથી બન્ને એક જેવા જ છે, પુણ્ય સોનાની બેડી જેવું અને પાપ લોઢાની બેડી જેવું છે, પણ બન્ને બંધન છે. ૩.

પાપ-પુણ્યની સમાનતામાં શિષ્યની શંકા (ચોપાઈ)

કોઝુ સિષ્ય કહૈ ગુરુ પાંહી ।
પાપ પુત્ર દોઝુ સમ નાહી ॥
કારન રસ સુભાવ ફલ ન્યારૈ ।
એક અનિષ્ટ લગૈં ઇક પ્યારે ॥૪॥

શબ્દાર્થ :—ગુરુ પાંહી=ગુરુની પાસે. રસ=સ્વાદ, વિપાક. અનિષ્ટ=અપ્રિય.

અર્થ :—શ્રીગુરુની પાસે કોઈ શિષ્ય કહે છે કે પાપ અને પુણ્ય બન્ને સમાન નથી કારણ કે તેમના કારણ, રસ, સ્વભાવ તથા ફળ ચારેય જુદાં જુદાં છે. એકનાં (કારણ, રસ, સ્વભાવ, ફળ) અપ્રિય અને એકના પ્રિય લાગે છે. ૪. વળી—

(સવૈયા એકગ્રીસા)

સંકલેસ પરિનામનિસૌં પાપ બંધ હોઝ,
વિસુદ્ધસૌં પુત્ર બંધ હેતુ-ભેદન માનીયૈ ।
પાપકે ઉદૈ અસાતા તાકૌ હૈ કટુક સ્વાદ,
પુત્ર ઉદૈ સાતા મિષ્ટ રસ ભેદિ જાનિયૈ ॥
પાપ સંકલેસ રૂપ પુત્ર હૈ વિસુદ્ધ રૂપ,
દુહંકૌ સુભાવ ભિન્ન ભેદ યૌં બખાનિયૈ ।
પાપસૌં કુગતિ હોઝ પુત્રસૌં સુગતિ હોઝ,
એસી ફલભેદ પરતિચ્છ પરમાનિયૈ ॥૫॥

હેતુસ્વભાવાનુભવાશ્રયાણાં સદાપ્યભેદાન્ન હિ કર્મભેદઃ ।

તદ્વન્ધમાર્ગાશ્રિતમેકમિષ્ટં સ્વયં સમસ્તં ખલુ બન્ધહેતુઃ ॥૩॥

શબ્દાર્થ :-સંકલેસ=તીવ્ર કષાય. વિસુદ્ધ=મંદ કષાય. અસાતા=દુઃખ. કટુક= કડવો. સાતા=સુખ. પરતિચ્છ(પ્રત્યક્ષ)=સાક્ષાત્.

અર્થ :-સંકલેશ ભાવોથી પાપ અને નિર્મળ ભાવોથી પુણ્યબંધ થાય છે, આ રીતે બન્નેના બંધમાં કારણ-ભેદ છે. પાપનો ઉદય અશાતા છે, જેનો સ્વાદ કડવો છે અને પુણ્યનો ઉદય શાતા છે, જેનો સ્વાદ મધુર છે, આ રીતે બંનેના સ્વાદમાં અંતર છે. પાપનો સ્વભાવ તીવ્ર કષાય અને પુણ્યનો સ્વભાવ મંદકષાય છે, આ રીતે બન્નેના સ્વભાવમાં ભેદ છે. પાપથી કુગતિ અને પુણ્યથી સુગતિ થાય છે, આ રીતે બંનેમાં ફળભેદ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. પ.

શિષ્યની શંકાનું સમાધાન
(સવૈયા એકત્રીસા)

પાપ બંધ પુત્ર બંધ દુહંમેં મુક્તિ નાંહિ,
કટુક મધુર સ્વાદ પુગલકો પેખિયે ।
સંકલેસ વિસુદ્ધ સહજ દોઝ કર્મચાલ,
કુગતિ સુગતિ જગજાલમેં વિસેખિયે ॥
કારનાદિ ભેદ તોહિ સૂઝત મિથ્યાત માંહિ,
એસૌ દ્વૈત ભાવ ગ્યાન દૃષ્ટિમેં ન લેખિયે ।
દોઝ મહા અંધકૂપ દોઝ, કર્મબન્ધરૂપ,
દુહંકૌ વિનાસ મોખ મારગમેં દેખિયે ॥૬॥

શબ્દાર્થ :-મુક્તિ (મુક્તિ)=મોક્ષ. મધુર=મિષ્ટ. તોહિ=તને. સૂઝત=દેખાય છે. દ્વૈત=બેપણું. દુહંકૌ=બન્નેનો.

અર્થ :-પાપબંધ અને પુણ્યબંધ—બન્ને મોક્ષમાર્ગમાં બાધક છે, તેથી બન્નેય સમાન છે, એના કડવા અને મીઠા સ્વાદ પુદ્ગલના છે તેથી બન્નેના રસ પણ સમાન છે, સંકલેશ અને વિશુદ્ધભાવ બન્ને વિભાવ છે તેથી બંનેના ભાવ પણ સમાન છે, કુગતિ અને સુગતિ બન્ને સંસારમય છે, તેથી બંનેનું ફળ પણ સમાન છે. બન્નેના

કારણ, રસ, સ્વભાવ અને ફળમાં તેને અજ્ઞાનથી ભેદ દેખાય છે. પરંતુ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી બંનેમાં કાંઈ અંતર નથી—બંને આત્મસ્વરૂપને ભૂલાવનાર છે તેથી મહા અંધકૂપ છે અને બંનેય કર્મબંધરૂપ છે તેથી મોક્ષમાર્ગમાં એ બંનેનો ત્યાગ કહ્યો છે. ૬.

મોક્ષમાર્ગમાં શુદ્ધોપયોગ જ ઉપાદેય છે.

(સવૈયા એકગ્રીસા)

સીલ તપ સંજમ વિરતિ દાન પૂજાદિક,
અથવા અસંજમ કષાય વિષેભોગ હૈ।
કોઝુ સુભરૂપ કોઝુ અશુભ સ્વરૂપ મૂલ,
વસ્તુકે વિચારત દુવિધ કર્મરોગ હૈ॥
એસી બંધપદ્ધતિ બંધની વીતરાગ દેવ,
આતમ ધરમમૈં કરમ ત્યાગ-જોગ હૈ।
ભૌ-જલ-તરૈયા રાગ-દ્વેષકૌ હરૈયા મહા,
મોખકો કરૈયા એક સુદ્ધ ઉપયોગ હૈ॥૭॥

શબ્દાર્થ :-સીલ(શીલ) બ્રહ્મચર્ય. તપ=ઈચ્છાઓનું રોકવું. સંજમ (સંયમ)=ઇકાયાના જીવોની રક્ષા અને ઈન્દ્રિયો તથા મનને વશ કરવાં. વિરતિ(વ્રત)=હિંસાદિ પાંત પાપોનો ત્યાગ. અસંજમ=ઇ કાયાના જીવોની હિંસા અને ઈન્દ્રિયો તથા મનની સ્વતંત્રતા. ભૌ(ભાવ)=સંસાર. સુદ્ધ ઉપયોગ=વીતરાગ પરિણતિ.

અર્થ :-બ્રહ્મચર્ય, તપ, સંયમ, વ્રત, દાન, પૂજા આદિ અથવા અસંયમ, કષાય, વિષય-ભોગ આદિ એમાં કોઈ શુભ અશુભ છે, આત્મસ્વભાવનો વિચાર કરવામાં આવે તો બંનેય કર્મરૂપી રોગ છે. ભગવાન વીતરાગદેવે બંનેને બંધની પરંપરા કહી છે. આત્મસ્વભાવની પ્રાપ્તિમાં બંને ત્યાજ્ય છે. એક શુદ્ધોપયોગ જ સંસાર-સમુદ્રથી તારનાર, રાગ-દ્વેષનો નાશ કરનાર અને પરમપદ આપનાર છે. ૭.

કર્મ સર્વમપિ સર્વવિદો યદ્ બન્ધસાધનમુશન્ત્યવિશેષાત્।

તેન સર્વમપિ તત્પ્રતિષિદ્ધં જ્ઞાનમેવ વિહિતં શિવહેતુઃ॥૪॥

शिष्य-गुरुणा प्रश्नोत्तर (सवैया अेकत्रीसा)

शिष्य कहै स्वामी तुम करनी असुभ सुभ,
कीनी है निषेध मेरे संसै मन मांही है।
मोखके सधैया ग्याता देसविरती मुनीस,
तिनकी अवस्था तो निरावलंब नांही है॥
कहै गुरु करमकौ नास अनुभौ अभ्यास,
ऐसौ अवलंब उनहीकौ उन पांही है।
निरुपाधि आत्म समाधि सोई सिवरूप,
और दौर धूप पुद्गल परछांही है॥८॥

शब्दार्थ :-संसै(संशय)=संदेह. देसविरती=श्रावक. मुनीस=साधु. निरावलंब=निराधार.
समाधि=ध्यान.

अर्थ :-शिष्य कहे छे के छे स्वामी! आपे शुभ-अशुभ क्रियानो निषेध कर्यो तो मारा मनमां संदेह छे, केमके मोक्षमार्गी ज्ञानी अशुभ्रती श्रावक अथवा मडाप्रती मुनि तो निरावलंबी नथी छे, अर्थात् दान, समिति, संयम आदि शुभक्रिया करे ज छे. त्यां श्रीगुरु उत्तर आपे छे के कर्मनी निर्जरा अनुभवना अभ्यासथी छे तेथी तेओ पोताना ज्ञानमां स्वात्मानुभव करे छे, राग-द्वेष-मोह रहित निर्विकल्प आत्मध्यान ज मोक्षरूप छे, अेना विना बीजुं बधुं भटकवुं पुद्गलजनित छे.

भावार्थ :-शुभ क्रिया समिति-व्रत आदि आस्रव ज छे, अेनाथी साधु के श्रावकने कर्म-निर्जरा थती नथी, निर्जरा तो आत्मानुभवथी थाय छे.^१ ८

१. 'येनांशेन सुदृष्टिस्तेनांशेनास्य बन्धनं नास्ति।

येनांशेन तु रागस्तेनांशेनास्य बन्धनं भवति ॥ ४॥ ८॥ (पुरुषार्थसिद्धि)

निषिद्धे सर्वस्मिन् सुकृतदुरिते कर्मणि किल
प्रवृत्ते नैष्कर्म्ये न खलु मुनयः सन्त्यशरणाः।
तदा ज्ञाने ज्ञानं प्रतिचरितमेषां हि शरणं
स्वयं विन्दन्त्येते परमममृतं तत्र निरताः॥५॥

મુનિ શ્રાવકની દશામાં બંધ અને મોક્ષ બન્ને છે. (સવૈયા તેવીસા)

મોક્ષ સરૂપ સદા ચિનમૂરતિ,
બંધમર્દ કરતૂતિ કહી હૈ।
જાવતકાલ બસૈ જહાં ચેતન,
તાવત સો રસ રીતિ ગહી હૈ॥
આતમકૌ અનુભૌ જબલૌં,
તબલૌં સિવરૂપ દસા નિબહી હૈ।
અંધ ભયૌ કરની જબ ઠાનત,
બંધ વિથા તબ ફૈલ રહી હૈ॥૧॥

શબ્દાર્થ :-ચિનમૂરતિ=આત્મા. કરતૂતિ=શુભાશુભ વિભાવ પરિણતિ. જાવતકાલ=જેટલા સમય સુધી. તાવત=ત્યાં સુધી. નિબહી=રહે છે. અંધ=અજ્ઞાની. વિથા(વ્યથા)=દુઃખ.

અર્થ :-આત્મા સદૈવ શુદ્ધ અર્થાત્ અબંધ છે અને ક્રિયાને બંધમય કહેવામાં આવી છે, તેથી જેટલો સમય જીવ જેમાં (સ્વરૂપ અથવા ક્રિયામાં) રહે છે તેટલા સમય સુધી તેનો સ્વાદ લે છે અર્થાત્ જ્યાં સુધી આત્માનુભવ રહે છે ત્યાંસુધી અબંધદશા રહે છે, પરંતુ જ્યારે સ્વરૂપમાંથી છૂટીને ક્રિયામાં લાગે છે ત્યારે બંધનો વિસ્તાર વધે છે. ૯.

મોક્ષની પ્રાપ્તિ અંતર્દષ્ટિથી છે. (સોરઠા)

અંતર-દૃષ્ટિ-લખાઉ, નિજ સ્વરૂપકૌ આચરન।
ए परमात्म भाउ, सिव कारन येई सदा॥१०॥

यदेतद् ज्ञानात्मा ध्रुवमचलमाभाति भवनं
शिवस्यायं हेतुः स्वयमपि यतस्तच्छिव इति।
अतोऽन्यद्वन्धस्य स्वयमपि यतो बन्ध इति तत्
ततो ज्ञानात्मत्वं भवनमनुभूतिर्हि विहितम्॥६॥
वृत्तं ज्ञानस्वभावेन ज्ञानस्य भवनं सदा।
एकद्रव्यस्वभावत्वान्मोक्षहेतुस्तदेव तत्॥७॥

શબ્દાર્થ :—અંતરદૃષ્ટિ=અંતરંગ જ્ઞાન. સ્વરૂપકૌ આચરણ=સ્વરૂપમાં સ્થિરતા. ભાઉ=સ્વભાવ.

અર્થ :—અંતરંગ જ્ઞાનદૃષ્ટિ અને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા એ પરમાત્માનો સ્વભાવ છે અને એ જ મોક્ષનો ઉપાય છે.

ભાવાર્થ :—સમ્યક્ત્વ સહિત જ્ઞાન અને ચારિત્ર પરમેશ્વરનો સ્વભાવ છે અને એ જ પરમેશ્વર બનવાનો ઉપાય છે. ૧૦.

બાહ્યદૃષ્ટિથી મોક્ષ નથી. (સોરઠા)

કરમ સુભાસુભ દોઝ, પુદ્ગલપિંડ વિભાવ મલ।

इनसौं मुकति न होइ, नहि केवल पद पाइए॥११॥

શબ્દાર્થ :—સુભાસુભ=ભલા અને બૂરા. વિભાવ=વિકાર. મલ=કલંક.

અર્થ :—શુભ અને અશુભ એ બન્ને કર્મમળ છે. પુદ્ગલપિંડ છે, આત્માના વિકાર છે, એનાથી મોક્ષ નથી થતો અને કેવળજ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી. ૧૧.

આ વિષયમાં શિષ્ય-ગુરુના પ્રશ્નોત્તર (સવૈયા એકત્રીસા)

कोऊ शिष्य कहै स्वामी ! असुभक्रिया असुद्ध,

सुभक्रिया सुध तुम ऐसी क्यों न वरनी।

गुरु कहै जबलौं क्रियाके परिनाम रहैं,

तबलौं चपल उपयोग जोग धरनी॥

थिरता न आवै तोलौं सुद्ध अनुभौ न होई,

यातैं दोऊ क्रिया मोख-पंथकी कतरनी।

बंधकी करैया दोऊ दुहूमें न भली कोऊ,

बाधक विचारि मैं निसिद्ध कीनी करनी॥१२॥

वृत्तं कर्मस्वभावेन ज्ञानस्य भवनं न हि।

द्रव्यान्तरस्वभावत्वान्મોક્ષहेतુर्न कर्म तत् ॥८॥

મોક્ષહેતુતિરોધાનાદ્વન્ધત્વાત્સ્વયમેવ ચ।

મોક્ષહેતુતિરોધાયિભાવત્વાત્તન્નિષિધ્યતે ॥૯॥

શબ્દાર્થ :-અશુભક્રિયા=પાપ. સુભક્રિયા=પુણ્ય. ક્રિયા=શુભાશુભ પરિણતિ. ચપળ=ચંચળ. ઉપયોગ=જ્ઞાનદર્શન. કતરની=કાતર. નિસિદ્ધ=વર્જિત. કરની=ક્રિયા.

અર્થ :-કોઈ શિષ્ય પૂછે છે કે હે સ્વામી ! આપે અશુભક્રિયાને અશુદ્ધ અને શુભ ક્રિયાને શુદ્ધ કેમ ન કહી ? ત્યાં શ્રીગુરુ કહે છે કે જ્યાંસુધી શુભ-અશુભ ક્રિયાના પરિણામ રહે છે ત્યાં સુધી જ્ઞાન-દર્શન ઉપયોગ અને મન-વચન-કાયના યોગ ચંચળ રહે છે તથા જ્યાંસુધી એ સ્થિર ન થાય ત્યાંસુધી શુદ્ધ અનુભવ નથી થતો, તેથી બન્નેય ક્રિયાઓ મોક્ષમાર્ગમાં બાધક છે. બન્નેય બંધ ઉત્પન્ન કરનાર છે. બન્નેમાંથી કોઈ સારી નથી, બન્ને મોક્ષમાર્ગમાં બાધક છે—એવો વિચાર કરીને મેં ક્રિયાનો નિષેધ કર્યો છે. ૧૨.

માત્ર જ્ઞાન મોક્ષમાર્ગ છે. (સવૈયા એકગ્રીસા)

મુક્તિકે સાધકકૌં બાધક કરમ સબ,
આતમા અનાદિકી કરમ માંહિ લુક્યૌ હૈ ।
एते पर कहै जो कि पाप बुरौ पुत्र भली,
सोई महा मूढ मोख मारगसौं चुक्यौ है ॥
सम्यक् सुभाउ लिये हियेमें प्रगट्यौ ग्यान,
उरघ उमंगि चत्यौ काहूपै न रुक्यौ है ।
आरसीसौ उज्जल बनारसी कहत आपु,
कारन सरूप हैकै कारजकौं दुक्यौ है ॥१३॥

શબ્દાર્થ :-સાધક=સિદ્ધિ કરનાર. લુક્યૌ=દુષ્ટપાપો. ચુક્યૌ(ચુકૌ)=ભૂલ્યો. ઊરઘ(ઊર્ધ્વ)=ઉપર. ઉમંગિ=ઉત્સાહપૂર્વક. આરસી=દર્પણ. દુક્યૌ=વધ્યો.

અર્થ :-મોક્ષના સાધક આત્માને સર્વ કર્મ બાધક છે, આત્મા અનાદિકાળથી કર્મોમાં દુષ્ટપાપેલો છે, એમ છતાં પણ જે પાપને ખરાબ અને પુણ્યને સારું કહે છે તે

संन्यस्तव्यमिदं समस्तमपि तत्कर्मैव मोक्षार्थिना
संन्यस्ते सति तत्र का किल कथा पुण्यस्य पापस्य वा ।
सम्यक्त्वादिनिजस्वभावभवान्मोक्षस्य हेतुर्भवन्-
नैष्कर्म्यप्रतिबद्धमुद्धतरसं ज्ञानं स्वयं धावति ॥१०॥

જ મહામૂર્ખ મોક્ષમાર્ગથી વિમુખ છે. જ્યારે જીવને સમ્યગ્દર્શન સહિત જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે તે અનિવાર્ય ઉન્નતિ કરે છે. પં. બનારસીદાસજી કહે છે કે તે જ્ઞાન દર્પણની સમાન ઉજ્જવળ સ્વયં કારણરૂપ થઈને કાર્યમાં પરિણમે છે અર્થાત્ સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :—વિશુદ્ધતાપૂર્વક વધેલું જ્ઞાન કોઈના રોકવાથી રોકાતું નથી, વધતું જ જાય છે, તેથી પૂર્વ અવસ્થામાં જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું તે કારણરૂપ હતું, તે જ કાર્યરૂપ પરિણમીને સિદ્ધસ્વરૂપ થાય છે. ૧૩.

જ્ઞાન અને શુભાશુભ કર્મોનું વર્ણન (સવૈયા એકવીસા)

જૌલૌ અષ્ટ કર્મકૌ વિનાસ નાંહી સરવથા,
 તૌલૌં અંતરાતમામૈં ધારા દોઢ બરની।
 એક ગ્યાનધારા એક સુભાસુભ કર્મધારા,
 દુહૂંકી પ્રકૃતિ ન્યારી ન્યારી ન્યારી ધરની॥
 ઇતનૌ વિસેસ જુ કરમધારા બન્ધરૂપ,
 પરાધીન સકતિ વિવિધ બંધ કરની।
 ગ્યાનધારા મોખરૂપ મોખકી કરનહાર,
 દોખકી હરનહાર ભૌ-સમુદ્ર-તરની॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :—સરવથા (સર્વથા)=પૂરેપૂરો. બરની=વર્તે છે. ધરની=સત્તા. પરાધીન=પરને આશ્રિત. વિવિધ=જાત જાતના. ભૌ (ભવ)=સંસાર. તરની=નૌકા.

અર્થ :—જ્યાંસુધી આઠે કર્મ સમ્પૂર્ણપણે નષ્ટ નથી થતાં ત્યાં સુધી સમ્યગ્દર્ષિમાં જ્ઞાનધારા અને શુભાશુભ કર્મધારા બન્ને વર્તે છે. બન્ને ધારાઓનો પરિચય જુદો સ્વભાવ અને જુદી જુદી સત્તા છે. વિશેષ ભેદ એટલો છે કે કર્મધારા બંધરૂપ છે,

યાવત્પાકમુપૈતિ કર્મવિરતિર્જ્ઞાનસ્ય સમ્યક્ ન સા
 કર્મજ્ઞાનસમુચ્ચયોઽપિ વિહિતસ્તાવન્ન કાચિક્ષતિઃ।
 કિંત્વત્રાપિ સમુલ્લસત્યવશતો યત્કર્મ બન્ધાય તન્
 મોક્ષાય સ્થિતમેકમેવ પરમં જ્ઞાનં વિમુક્તં સ્વતઃ॥૧૫॥

આત્મશક્તિને પરાધીન કરે છે તથા અનેક પ્રકારે બંધને વધારે છે; અને જ્ઞાનધારા મોક્ષસ્વરૂપ છે, મોક્ષ આપનાર છે, દોષોને દૂર કરે છે અને સંસાર-સાગરથી તારવા માટે નૌકા સમાન છે. ૧૪.

યથાયોગ્ય કર્મ અને જ્ઞાનથી મોક્ષ છે. (સવૈયા એકવીસા)

સમુદ્ધૈં ન ગ્યાન કહેં કરમ કિયેસૌં મોખ,
એસે જીવ વિકલ મિથ્યાતકી ગહલમૈં ।
ગ્યાન પછ ગહેં કહેં આતમા અબંધ સદા,
બરતૈં સુછંદ તેઝૂ બૂડે હૈં ચહલમૈં ॥
જથા જોગ કરમ કરૈં પૈ મમતા ન ધરૈં,
રહેં સાવધાન ગ્યાન ધ્યાનકી ટહલમૈં ।
તેઈ ભવ સાગરકે ઊપર હૈ તૈ જીવ,
જિન્હિકૌ નિવાસ સ્યાદ્વાદકે મહલમૈં ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :-વિકલ=બેચેન. ગહલ=પાગલપણું. સુછંદ=સ્વચ્છંદ. ચહલ=કીચડ. સાવધાન=સચેત. ટહલ=સેવા. મહલ=મંદિર.

અર્થ :-જે જ્ઞાનમાં સમજતા નથી અને કર્મથી જ મોક્ષ માને છે એવા ક્રિયાવાદી જીવ મિથ્યાત્વના ઝપાટાથી બેચેન રહે છે; અને સાંખ્યવાદી જે ફક્ત જ્ઞાનનો પક્ષ પકડીને આત્માને સદા અબંધ કહે છે—તથા સ્વચ્છંદપણે વર્તે છે તેઓ પણ સંસારના કીચડમાં ફસે છે. પણ જે સ્યાદ્વાદ-મંદિરના નિવાસી છે તેઓ પોતાના પદ અનુસાર ક્રિયા કરે છે અને જ્ઞાન-ધ્યાનની સેવામાં સાવધાન રહે છે તેઓ જ સંસાર સાગરથી તરે છે. ૧૫.

મગ્ના: કર્મનયાવલમ્બનપરા જ્ઞાનં ન જાનન્તિ યન્
મગ્ના જ્ઞાનનયૈષિણોઽપિ યદતિસ્વચ્છન્દમન્દોઘમા: ।
વિશ્વસ્યોપરિ તે તરન્તિ સતતં જ્ઞાનં ભવન્ત: સ્વયં
યે કુર્વન્તિ ન કર્મ જાતુ ન વશં યાન્તિ પ્રમાદસ્ય ચ ॥૧૨॥

मूढ किया तथा विचक्षण कियां वरुण. (सवैया अेकवीसा)
जैसैं मतवारौ कोऊ कहै और करै और,
तैसैं मूढ प्राणी विपरीतता धरतु है।
असुभ करम बंध कारन बखानै मानै,
मुकतिके हेतु सुभ-रीति आचरतु है॥
अंतर सुदृष्टि भई मूढता विसर गई,
ग्यानकौ उदोत भ्रम-तिमिर हरतु है।
करनीसौं भिन्न रहै आतम-सुरूप गहै,
अनुभौ अरंभि रस कौतुक करतु है॥१६॥

शब्दार्थ :-मतवारौ=नशाभां उन्मत्त. मूढ प्राणी=अज्ञानी जव. बखानै=कहे. मानै=श्रद्धा करे. विसर गई=दूर थई गई. उदोत=प्रकाश.

अर्थ :-जेम कोई पागल मनुष्य कहे छे के कांईक अने करे छे कांईक, तेवी ज रीते मिथ्यादृष्टि जवमां विपरीतभाव रहे छे, ते अशुभ कर्मने बंधनुं कारण समजे छे अने मुक्ति माटे शुभ आचरण करे छे. पण सायुं श्रद्धान थतां अज्ञान नष्ट थवाथी ज्ञाननो प्रकाश मिथ्या-अंधकारने दूर करे छे अने कियाथी विरक्त थईने आत्मस्वरूपनुं ग्रहण करीने, अनुभव धारण करी परमरसमां आनंद करे छे. १६.

अे प्रमाणे पुण्य-पापाधिकार पूर्ण.

भेदोन्मादं भ्रमरसभरान्नाटयत् पीतमोहं

मूलोन्मूलं सकलमपि तत्कर्म कृत्वा बलेन।

हेलोन्मीलत्परमकलया सार्धमारब्धकेलि

ज्ञानज्योतिः कवलिततमः प्रोज्जृम्भे भरेण॥१३॥

ચોથા અધિકારનો સાર

જેનો બંધ વિશુદ્ધ ભાવોથી થાય છે તે પુણ્ય અને જેનો બંધ સંકલેશભાવોથી થાય છે તે પાપ છે. પ્રશસ્ત રાગ, અનુકંપા, કલુષતારહિત ભાવ, અરહંત આદિ પંચ પરમેષ્ઠીની ભક્તિ, વ્રત, સંયમ, શીલ, દાન, મંદકષાય આદિ વિશુદ્ધભાવ પુણ્યબંધના કારણ છે અને શાતા, શુભ આયુષ્ય, ઊંચ ગોત્ર, દેવગતિ આદિ શુભનામ પુણ્યકર્મ છે. પ્રમાદ સહિત પ્રવૃત્તિ, ચિત્તની કલુષતા, વિષયોની લોલુપતા, બીજાઓને સંતાપ આપવો, બીજાઓનો અપવાદ કરવો, આહાર, પરિગ્રહ, ભય, મૈથુન—ચારે સંજ્ઞા, ત્રણે કુજ્ઞાન, આર્ત—રૌદ્રધ્યાન, મિથ્યાત્વ, અપ્રશસ્ત રાગ, દ્વેષ, અવ્રત, અસંયમ, બહુ આરંભ, દુઃખ, શોક, તાપ, આકંઠન, યોગોની વક્તા, આત્મપ્રશંસા, મૂઢતા, અનાયતન, તીવ્રકષાય, આદિ સંકલેશ ભાવ છે પાપબંધના કારણ છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અશાતા, મોહનીય, નરકાયુ, પશુગતિ, અશુભ નામ, નીચ ગોત્ર, અંતરાય આદિ પાપકર્મ છે.

અશુભ પરિણતિ અને શુભ પરિણતિ બન્ને આત્માના વિભાવ છે, બન્નેય આસ્રવ-બંધરૂપ છે, સંવર-નિર્જરાનાં કારણ નથી, તેથી બન્નેય મુક્તિના માર્ગમાં ઘાતક હોવાથી પાપ અને પુણ્ય બન્નેય એક જ છે. જોકે બન્નેનાં કારણ, રસ, સ્વભાવ, ફળમાં અંતર છે તથા પુણ્ય પ્રિય અને પાપ અપ્રિય લાગે છે, તોપણ સોનાની બેડી અને લોઢાની બેડીની જેમ બન્નેય જીવને સંસારમાં સંસરણ કરાવનાર છે. એક શુભોપયોગ ને બીજો અશુભોપયોગ છે, શુદ્ધોપયોગ કોઈ પણ નથી તેથી મોક્ષમાર્ગમાં એકેયની પ્રશંસા નથી, બન્નેય હેય છે, બન્ને આત્માના વિભાવભાવ છે, સ્વભાવ નથી, બન્ને પુદ્ગલજનિત છે, આત્મજનિત નથી, એનાથી મોક્ષ થઈ શકતો નથી, અને કેવળજ્ઞાન પણ પ્રગટ થતું નથી.

આત્મામાં સ્વભાવ, વિભાવ બે પ્રકારની પરિણતિ થાય છે, સ્વભાવ પરિણતિ તો વીતરાગભાવ છે અને વિભાવ પરિણતિ રાગ-દ્વેષરૂપ છે. આ રાગ અને દ્વેષમાંથી દ્વેષ તો સર્વથા પાપરૂપ છે પરંતુ રાગ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્તના ભેદથી બે પ્રકારનો છે, તેમાં પ્રશસ્ત રાગ પુણ્ય છે અને અપ્રશસ્ત રાગ પાપ છે. સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થવા પહેલાં સ્વભાવભાવનો ઉદય જ થતો નથી માટે મિથ્યાત્વની દશામાં જીવની શુભ અથવા અશુભરૂપ વિભાવ પરિણતિ જ રહે છે. સમ્યગ્દર્શનની ઉત્પત્તિ થયા

પછી કર્મનો સર્વથા અભાવ થતાં સુધી સ્વભાવ અને વિભાવ બન્ને પરિણતિ રહે છે, ત્યાં સ્વભાવ પરિણતિ સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષની ઉત્પત્તિ કરે છે અને વિભાવ પરિણતિ બંધને જ ઉત્પન્ન કરે છે. એનો ખુલાસો આ રીતે છે કે “જાવત શુદ્ધોપયોગ પાવત નહીં મનોગ, તાવત હી ગ્રહણ જોગ કહી પુન્ન કરની”ની રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક અને મુનિ, પાપ પરિણતિથી બચીને શુભોપયોગનું અવલંબન લે છે અને શુભ પરિણતિ તેને આસ્રવ જ ઉત્પન્ન કરે છે. તેને જે ગુણશ્રેણીરૂપ નિર્જરા થાય છે તે શુદ્ધોપયોગના બળથી થાય છે, શુભોપયોગ તો આસ્રવ જ કરે છે. ભાવ એ છે કે જેટલા અંશે રાગ છે તેટલા અંશે બંધ છે અને જેટલા અંશે જ્ઞાન તથા નિશ્ચયચારિત્ર છે તેટલા અંશે બંધ નથી, તેથી પુણ્યને પણ પાપ સમાન હેય જાણીને શુદ્ધોપયોગનું શરણ લેવું જોઈએ.

